

- Traktowaniem poznania jako projekcji apriorycznych kategorii (idei); „mówi się o przynależnej każdemu człowiekowi od urodzenia zdolności, która umożliwi mu poznawczą orientację w rzeczywistości (tzw. kompetencję poznawczą)” (s. 36);
- podkreśleniem wartości „poznania indywidualnego, poznania konkretnego, poznania intuicyjnego” oraz „bezpośredniego kontaktu przedmiotu poznającego z przedmiotem poznania” (s. 37);
- uznaniem przez antypedagogów za „niemiarodajne, upraszczające oraz ingerencyjne” (s. 135) empirycznych metod poznania;
- uznaniem spontaniczności za „wartość poznawczą” (s. 135).

Rozdział czwarty omawianej publikacji poświęcił Autor ocenie postpedagogicznych poglądów. Zastrzeżenie, że nie zawarto w nim skryształowanej koncepcji oceniającej, zdecydowanie odbiega od nachalnej, postmodernistycznej indoktrynacji antypedagogiki. Stawiając w nim pytania dotyczące metodologicznych i teoretycznych podstaw antypedagogiki, a także jej zaplecza filozoficznego oraz ideologicznych inspiracji, rozumnej refleksji Czytelnika pozostawiamy odpowiedź, czy z tych zmagania wyszedł zwycięsko.

*Marek Marczewski**

Elżbieta Kościńska, *Zachowania ryzykowne seniorów. Uwarunkowania, profilaktyka, Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016, s. 198.*

DOL: <http://dx.doi.org/10.12775/PCh.2017.039>

Zagadnienia dotyczące starości i starzenia się człowieka¹ są coraz częściej przedmiotem zainteresowania przedstawicieli rozmaitych dyscyplin naukowych². Przyczyną tego jest niewątpliwie wzrost populacji ludzi starszych

* Dr hab. Marek Marczewski, prof. WSSE, jest profesorem w Wyższej Szkole Socjalno-Ekonomicznej w Gdańsku. Adres: Wyższa Szkoła Socjalno-Ekonomiczna w Gdańsku, ul. Rajska 6, 80-850 Gdańsk; e-mail: mamarcz@wp.pl.

¹ Por. Halina Worach-Kardas, *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości* (Katowice: „Śląsk”, 2015), 15–36.

² Norbert Pikuła, *Etos starości w aspekcie społecznym. Gerontologia dla pracowników socjalnych* (Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2011), 11.

na świecie i związana „z tym wyłaniająca się potrzeba poprawy jakości ich życia, poprawy świadczeń społecznych, emerytalnych, opiekuńczych i zdrowotnych”³. Demograficzna starość stanowi więc ważną kwestię społeczną⁴. Należy zauważyć, że późna dorosłość nie jest wolna od różnych zjawisk problemowych, których występowanie wymaga podejmowania działań o charakterze pomocowym i terapeutycznym⁵. Zalicza się do nich między innymi zachowania ryzykowne⁶. Problematyce tej została poświęcona książka Elżbiety Kościńskiej pod tytułem: *Zachowania ryzykowne seniorów. Uwarunkowania, profilaktyka*, opublikowana w 2016 roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Jej Autorka jest adiunktem w Zakładzie Pedagogiki Społecznej UKW. Ma na swoim koncie wiele publikacji naukowych poświęconych tematyce senioralnej⁷.

³ Stanisława Studen, *Psychologia starzenia się i starości* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014), 9.

⁴ Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska, „Wprowadzenie”, w: *Starość. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2016), 13.

⁵ Joanna K. Wawrzyniak, Artur Fabiś, „Zachowania patologiczne w starości i wobec osób starszych”, w: Artur Fabiś, Joanna K. Wawrzyniak, Agata Chabior, *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej* (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015), 298.

⁶ Por. Marzena Binczycka-Anholcer, „Zachowania suicydalne osób w starszym wieku”, *Suicydologia* 1 (2005): 77–87; Małgorzata Suwała, Andrzej Gerstenkorn, „Palenie tytoniu i picie alkoholu w wielkomiejskiej populacji osób w starszym wieku”, *Psychogeriatrya Polska* 4 (2006): 191–200; Małgorzata Suwała, Andrzej Gerstenkorn, „Rozpoznawanie problemów alkoholowych u osób w wieku powyżej 65 lat”, *Gerontologia Polska* 4 (2006): 172–178; Stanisława Tucholska, „Ryzyko zachowań samobójczych osób starszych”, w: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. Stanisława Studen, Mieczysław Marczuk (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006), 133–143; Elżbieta Kościńska, „Zachowania antyzdrowotne podejmowane przez seniorów”, *Acta Pomerania* 1 (2008): 203–211; Katarzyna Błaszczuk, Dorota Rynkowska, „Zdrowie seniorów wobec czynników ryzyka”, w: *Historyczno-społeczne aspekty starzenia się i starości*, red. Małgorzata Stawiak-Ososińska, Agnieszka Szplit (Kielce: Agencja Reklamowa TOP – Drukarnia Cyfrowa, 2014), 180–189.

⁷ Zob. *Edukacja zdrowotna seniorów i osób przewlekle chorych* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010); „Rola rodziny w życiu człowieka starego w opiniach seniorów”, w: *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, red. Aneta Baranowska, Elżbieta Kościńska, Katarzyna M. Wasilewska-Ostrowska (Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, 2013), 79–93; „Aktywność społeczna seniorów (z cukrzycą) w kontekście edukacji zdrowotnej”, *Edukacja Ustawiczna Dorosłych* 2 (2016): 90–99; „Style życia seniorów chorych na cukrzycę”, *Edukacja Dorosłych* 2 (2016): 59–70; „Kapitał społeczny seniorów jako źródło wsparcia rodziny”, *Pedagogika Społeczna* 1 (2017): 97–110.

Jak Elżbieta Kościńska podała we „Wprowadzeniu”: „Praca dotyczy zachowań ryzykownych podejmowanych przez seniorów, ich rozpowszechnienia, uwarunkowań oraz profilaktyki stosowanej przez pracowników medycznych (lekarzy pierwszego kontaktu, pielęgniarek środowiskowych) i socjalnych, którzy niemal każdego dnia spotykają się ze swoim pacjentem/podopiecznym” (s. 9). Przyjęła, że poznanie tego rodzaju zachowań wśród ludzi starszych oraz ich uwarunkowań jest konieczne do realizacji profilaktyki i edukacji zdrowotnej, a także promocji zdrowia (s. 10).

Książka składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym Autorka dokonała rzetelnej, wieloaspektowej charakterystyki procesu starzenia się człowieka oraz okresu późnej dorosłości (s. 13–35). Uwzględniła dokonujące się zmiany demograficzne współczesnych społeczeństw i ich konsekwencje, omówiła etapy starości oraz zmiany biologiczne i psychiczne związane z procesem starzenia się, nie pominęła również – istotnych z punktu widzenia podjętej tematyki – problemów egzystencjalnych i zdrowotnych osób starszych. Mniej uwagi poświęciła natomiast koncepcji aktywnego starzenia się.

Rozdział drugi to niezwykle interesujący wykład na temat zachowań ryzykownych (s. 36–54). Autorka wyszła od ich zdefiniowania⁸, przytaczając i analizując stanowiska różnych badaczy. Przyjęła, „że zachowania ryzykowne to takie zachowania, które mogą zdrowie niszczyć (uszkadzać), mogą zdrowiu zagrażać i (...) w różnym stopniu utrudniać proces zdrowienia” (s. 37). W dalszej kolejności omówiła wybrane rodzaje zachowań ryzykownych ludzi starszych oraz ich skutki zdrowotne. Ponadto w wyczerpujący sposób scharakteryzowała czynniki, jakie sprzyjają podejmowaniu tychże zachowań przez osoby w starszym wieku. Można przeczytać w tej części pracy między innymi, że „zachowania ryzykowne są często społecznie akceptowane, czasami nawet podziwiane. Zachowania kształtowane kulturą środowiska mogą stanowić wzorce postępowania, które człowiek nabywa w trakcie swojego życia, i które wraz z czynnikami dziedzicznymi i indywidualnymi doświadczeniami kształtują wybory oraz zachowania jednostki” (s. 45).

W rozdziale trzecim Elżbieta Kościńska dokonała syntetycznego przeglądu ważniejszych teorii i modeli wyjaśniających podejmowanie zachowań ryzykownych, poświęcając najwięcej uwagi teorii dysonansu poznawczego i teorii własnej skuteczności (s. 55–62). W kolejnym natomiast omówiła

⁸ Por. też: Kościńska, „Zachowania antyzdrowotne”, 203.

zachowania ryzykowne ludzi starszych (rozpatrywane jako problem zdrowia publicznego), odwołując się do wyników licznych badań (s. 63–72). Uwzględniła kolejno: palenie tytoniu, nadużywanie alkoholu, stosowanie leków bez zaleceń lekarzy oraz zachowania samobójcze.

Teoretyczną część pracy zamyka rozdział piąty, obejmujący kluczowe zagadnienia dotyczące profilaktyki zachowań ryzykownych (s. 73–88). Autorka – odwołując się do trafnie dobranej literatury naukowej – nie tylko wyjaśniła istotę profilaktyki oraz scharakteryzowała jej poziomy, obszary i strategie, ale także wskazała na rolę wybranych środowisk (rodzina, Kościół, personel medyczny, środki masowego przekazu) we wspieraniu profilaktyki zachowań ryzykownych ludzi w starszym wieku. Jak słusznie zauważyła: „Publiczna edukacja dotycząca problemów zachowań ryzykownych mogłaby zapobiec bardziej rozpowszechnionym i mniej poważnym zaburzeniom związanym z używaniem substancji, a udzielenie wskazówek odnoszących się do strategii samopomocowych przyczyniłoby się do tego, że w większości przypadków profesjonalna pomoc nie byłaby potrzebna. W tym celu można wykorzystać media” (s. 88).

Gruntowne analizy teoretyczne umożliwiły Elżbiecie Kościńskiej opracowanie i szczegółowe przedstawienie założeń metodologicznych badań własnych w rozdziale szóstym (s. 89–104). Sformułowała ona następujące problemy badawcze: Jaka jest częstość oraz wzorce zachowań ryzykownych wśród ludzi starszych?; Jaki występuje związek pomiędzy płcią, wiekiem, wykształceniem, miejscem zamieszkania, zamieszkiwaniem samotnym (lub niesamotnym), rodzajem zajmowanego lokalu, udziałem w zajęciach, stosunkiem do wiary, sytuacją materialną, oceną własnego zdrowia oraz satysfakcją życiową a częstością i wzorcami zachowań ryzykownych osób starszych?; W jaki sposób pracownicy medyczni i socjalni postrzegają problem zachowań ryzykownych wśród ludzi w starszym wieku?; Jakie czynności podejmują pracownicy socjalni i medyczni, mające na celu ograniczenie zachowań ryzykownych u osób starszych? Autorka scharakteryzowała również zmienne i wskaźniki. Omówiła ponadto sposób doboru osób badanych oraz organizację badań, a także dokonała charakterystyki społeczno-demograficznej respondentów. Badania zostały zrealizowane z zastosowaniem strategii ilościowej. Jako metodę badawczą umiejętnie wykorzystano sondaż diagnostyczny.

W rozdziale siódmym Elżbieta Kościńska poddała szczegółowej analizie wyniki przeprowadzonych badań (s. 105–158). Dotyczyły one w głównej mierze takich kwestii, jak: palenie tytoniu, spożywanie alkoholu, stosowanie leków bez zaleceń lekarzy oraz zachowania samobójcze (76,8% badanych

palących tytoń było nałogowymi palaczami; 37,5% respondentów pijących alkohol wykazywało ryzykowny wzór picia, a 17,6% – stosowało alkohol w sposób szkodliwy dla zdrowia; 17,5% badanych przyjmujących leki bez zaleceń lekarzy zażywało je raz bądź kilka razy w tygodniu; niemal 24,4% respondentów przejawiających zachowania samobójcze miało za sobą próbę lub próby samobójcze). Część rezultatów badań odnosiła się do opinii pracowników medycznych i socjalnych dotyczących rozpowszechnienia zachowań ryzykownych u osób starszych (oraz ich uwarunkowań), a także działań podejmowanych przez pracowników socjalnych i medycznych w ramach profilaktyki zachowań ryzykownych seniorów. Przeprowadzona analiza i interpretacja wyników badań skłoniła Autorkę do wyprowadzenia szeregu wniosków istotnych dla praktyki edukacyjnej. Szczególnie cenne są uwagi zawarte w końcowej części rozdziału (s. 157–158). Wskazano w niej między innymi na potrzebę rozwijania poradnictwa medycznego oraz szeroko rozumianego wsparcia społecznego dla osób starszych⁹ w zakresie: eliminowania (bądź ograniczania) palenia tytoniu, ograniczania spożywania alkoholu oraz stosowania leków bez zaleceń lekarzy, a także eliminowania (lub ograniczania) zachowań samobójczych. Autorka podkreśliła rolę lekarza rodzinnego oraz pielęgniarki środowiskowej w sferze motywowania ludzi starszych do prowadzenia prozdrowotnego stylu życia. Jak ponadto stwierdziła: „Zadaniem pracownika socjalnego w aspekcie profilaktyki zachowań ryzykownych powinno być dążenie do zachowania aktywności osób starszych, zapobieganie osamotnieniu i izolacji społecznej poprzez promowanie odpowiedzialności za swoje zdrowie i pomoc w odnawianiu lub podtrzymywaniu i rozwijaniu kontaktów społecznych z rodziną, sąsiadami, szerszą społecznością. Nakłanianie do uczestnictwa w zajęciach proponowanych np. przez uniwersytety trzeciego wieku i/lub kluby seniora” (s. 158). Zwróciła więc uwagę na rolę pracy socjalnej we wspomaganiu rozwoju seniorów¹⁰, między innymi poprzez działania edukacyjne¹¹. Trzeba w pełni zgodzić się ze stwierdzeniem Elżbiety Kościńskiej, że: „W realizacji działań profilak-

⁹ Por. Tomasz Różański, „Pomoc i wsparcie społeczne osób w wieku późnej dorosłości”, w: *Rodzina wobec problemów i wyzwań współczesności. W poszukiwaniu rozwiązań*, t. 2, red. Bożena Chrostowska, Magdalena Dymowska, Magdalena Zmysłowska (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015), 290–292.

¹⁰ Por. Anna Leszczyńska-Rejchert, *Praca socjalna z seniorami w perspektywie geragogiki* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016), 79–82.

¹¹ Por. Ewa Kantowicz, *Pedagogika (w) pracy socjalnej* (Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2012), 122–124.

tycznych oprócz profesjonalistów (pracownicy medyczni i socjalni) należy uwzględnić również: rodzinę, Kościół, a także środki masowego przekazu, jako potencjalne źródła wiedzy i możliwości aktywizacji seniorów. Profilaktyka zachowań ryzykownych (...) powinna mieć wieloaspektowy charakter. Dopiero połączenie różnych strategii profilaktycznych i działań instytucji wspierających może przynieść oczekiwane efekty” (s. 157).

Recenzowana książka ma przejrzystą strukturę i napisana jest przystępnym językiem. Zawiera liczne tabele z danymi oraz rysunki, które w znacznym stopniu ułatwiają jej lekturę, a także zamieszczone na końcu narzędzia badawcze i obszerny wykaz literatury. Publikacja obejmuje rozległą i uporządkowaną wiedzę dotyczącą okresu starości, w tym problemów egzystencjalnych i zdrowotnych osób starszych, a także zachowań ryzykownych seniorów oraz ich uwarunkowań i profilaktyki. Z uwagi na swój interdyscyplinarny charakter może posłużyć jako podręcznik dla słuchaczy różnych kierunków studiów. Warto polecić ją również badaczom, nauczycielom akademickim oraz specjalistom pracującym z ludźmi w starszym wieku.

Podsumowując, należy stwierdzić, że praca Elżbiety Kościńskiej stanowi ciekawe i starannie przygotowane studium teoretyczno-empiryczne podejmujące ważny problem badawczy. Książka skłania do refleksji nad kondycją współczesnych seniorów. Ponadto uświadamia potrzebę ciągłego doskonalenia i poszerzania oferty w zakresie profilaktyki i edukacji zdrowotnej.

*Tomasz Różański**

Bibliografia

- Binczycka-Anholcer, Marzena. „Zachowania suicydalne osób w starszym wieku”. *Suycydologia* 1 (2005): 77–87.
- Błaszczuk, Katarzyna, Dorota Rynkowska. „Zdrowie seniorów wobec czynników ryzyka”. W: *Historyczno-społeczne aspekty starzenia się i starości*, red. Małgorzata Stawiak-Ososińska, Agnieszka Szplit, 180–189. Kielce: Agencja Reklamowa TOP – Drukarnia Cyfrowa, 2014.

* Dr Tomasz Różański jest adiunktem w Katedrze Socjologii Edukacji i Pedagogiki Społecznej na Wydziale Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Adres: Wydział Nauk Pedagogicznych UMK, ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń; e-mail: tomrozan1@umk.pl.

- Halicka, Małgorzata, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska. „Wprowadzenie”. W: *Starość. Poznać, przeżyć, zrozumieć*, red. Małgorzata Halicka, Jerzy Halicki, Emilia Kramkowska, 13–14. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2016.
- Kantowicz, Ewa. *Pedagogika (w) pracy socjalnej*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2012.
- Kościńska, Elżbieta. „Aktywność społeczna seniorów (z cukrzycą), w kontekście edukacji zdrowotnej”. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych 2* (2016): 90–99.
- Kościńska, Elżbieta. „Kapitał społeczny seniorów jako źródło wsparcia rodziny”. *Pedagogika Społeczna 1* (2017): 97–110.
- Kościńska, Elżbieta. „Rola rodziny w życiu człowieka starszego w opiniach seniorów”. W: *Społeczny wymiar życia i aktywności osób starszych*, red. Aneta Baranowska, Elżbieta Kościńska, Katarzyna M. Wasilewska-Ostrowska, 79–93. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT”, 2013.
- Kościńska, Elżbieta. „Style życia seniorów chorych na cukrzycę”. *Edukacja Dorosłych 2* (2016): 59–70.
- Kościńska, Elżbieta. „Zachowania antyzdrowotne podejmowane przez seniorów”. *Acta Pomerania 1* (2008): 203–211.
- Kościńska, Elżbieta. *Edukacja zdrowotna seniorów i osób przewlekle chorych*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2010.
- Kościńska, Elżbieta. *Zachowania ryzykowne seniorów. Uwarunkowania, profilaktyka*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 2016.
- Leszczyńska-Rejchert, Anna. *Praca socjalna z seniorami w perspektywie geragogiki*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2016.
- Pikuła, Norbert. *Etos starości w aspekcie społecznym. Gerontologia dla pracowników socjalnych*. Kraków: Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum, Wydawnictwo WAM, 2011.
- Różański, Tomasz. „Pomoc i wsparcie społeczne osób w wieku późnej dorosłości”. W: *Rodzina wobec problemów i wyzwań współczesności. W poszukiwaniu rozwiązań*, t. 2, red. Bożena Chrostowska, Magdalena Dymowska, Magdalena Zmysłowska, 285–294. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2015.
- Studen, Stanisława. *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2014.
- Suwała, Małgorzata, Andrzej Gerstenkorn. „Palenie tytoniu i picie alkoholu w wielkomiejskiej populacji osób w starszym wieku”. *Psychogeriatrya Polska 4* (2006): 191–200.
- Suwała, Małgorzata, Andrzej Gerstenkorn. „Rozpoznawanie problemów alkoholowych u osób w wieku powyżej 65 lat”. *Gerontologia Polska 4* (2006): 172–178.

- Tucholska, Stanisława. „Ryzyko zachowań samobójczych osób starszych”. W: *Starzenie się a satysfakcja z życia*, red. Stanisława Steuden, Mieczysław Marczuk, 133–143. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.
- Wawrzyniak, Joanna K., Artur Fabiś. „Zachowania patologiczne w starości i wobec osób starszych”. W: Artur Fabiś, Joanna K. Wawrzyniak, Agata Chabior, *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej*, 298–329. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015.
- Worach-Kardas, Halina. *Starość w cyklu życia. Społeczne i zdrowotne oblicza późnej dorosłości*. Katowice: „Śląsk”, 2015.